

**Keşif ve Tamir Belgelerinin Osmanlı İktisat
Tarihi Araştırmaları Açısından Önemi
(Konya Şer'îye Sicillerinden Örneklerle)**
**The Importance of Price Estimate And Repair
Documents for Research on Ottoman Economy
(Based on the Şer'îye Registers on Konya)**

*Samettin BAŞOL**

*Mevlüt ÇAM***

Özet

Arşivlerimizde birçok defter ve belge koleksiyonunda, özellikle tapu tahrir defterlerinde sosyal ve iktisadi tarih araştırmaları açısından analizler, değerlendirmeler yapılabilecek ve anlamlı sonuçlar çıkarılabilecek sayısal veriler ile iktisadi, mali bilgiler mevcuttur. Bunlara şer'îye sicillerindeki sayısal ve ekonomik veriler içeren onlarca belge türünü de ilave etmek gerekir. Zira şer'îye sicillerindeki tereke kayıtları, muhasebe kayıtları, istibdâl hüccetleri, narh tespitiyle ilgili belgeler, alım-satım ve icar belgeleri, vakıfların kuruluş belgesi olan ve bu kurumlarda çalışanların ücretlerini de içeren vakfiyeler Osmanlı iktisadi tarih araştırmaları açısından önemli veriler sunmaktadır.

Şer'îye sicillerinde, iktisat tarihi araştırmalarında kullanılabilecek bilgiler ihtiva eden belge türlerinden biri de “*keşif ve tamir hüccetleri*”dir. Gerçekte bu belgeler, vakıf araştırmalarında, şehir tarihi ve kurumları incelemelerinde, sanat ve mimarlık tarihi tetkiklerinde ele alınabileceği gibi iktisat tarihi çalışmalarında da kullanılabilecek mühim tarihî vesikalar arasındadır.

Hazırlanan bu makale, şer'îye sicillerinde yer alan, içeriğinde sayısal, iktisadi veriler münderic olan keşif ve tamir belgelerini çeşitli yönleriyle tanıtmaya amacını taşır. Ayrıca bu belgelerin Osmanlı iktisad tarihi araştırmaları açısından değerini ve kullanılabilirliğini ortaya koymayı hedefler. Bu bağlamda araştırmaya konu olan keşif ve tamir hüccetlerinin örnek belgeleri, 16-18. yüzyıl Konya Şer'îye Sicilleri arasından seçilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. e.mail: sametbasol@gmail.com

** Arşiv Uzmanı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. e.mail: m.cam24@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İktisadi Tarih, Şer'iye Sicili, Keşif ve Tamir Belgeleri, Fiyat ve Ücretler

Abstract

Turkish archives include many collections, especially tapu-tahrir registers, that provide numerical and economic data significant for understanding the social and economic history of the Ottoman State. One such collection is the Şeriyye registers including narh, purchase/sale/rent documents, and charters including their foundation and worker's wages. The documents concerning price estimate and repair hujjats in the Şeriyye registers are significant for research on charters, urban history and foundation, art and architecture, history and economy, etc. Thus, the aim of this paper is to introduce the price estimate and repair documents in the Şeriyye registers by focusing on a selection of 16th and 17th Century Konya Şeriyye Registers.

Key Words: Ottoman State, Economy History, Şeriyye Registers, Price Estimate and repair documents, Price and Fee.

Giriş

Fransa'da ortaya çıkan Annales Ekolü, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'deki tarih anlayışını ve tarihçileri de etkilemiştir. Buna bağlı olarak siyasi tarih araştırmalarının yanında özellikle Osmanlı Devleti'nin sosyal ve iktisadi yönünü ele alan çalışmalar önem kazanarak artmıştır.

Tarihsel olayların, sosyal ve iktisadi şartlarla, konularla yakından ilişkili olduğunu ve bu disiplinlerdeki tetkiklerle daha iyi açıklanıp anlaşılabileceğini savunan bir grup ehl-i vukûf tarihçi, Türkiye'de sosyal ve iktisadi tarih alanında sistemli ve uzun süreli çalışmalar yürüttüler. Bu alanlarda mesai harcayan bilim insanları arasında başta Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık, Suraiya Faroqhi, Mustafa Akdağ, Mehmet Genç ve Şevket Pamuk gibi isimler zikredilebilir.

Türkiye'de, Ömer Lütfi Barkan'la başlayan, Ahmet Tabakoğlu, Mehmet Genç ve Şevket Pamuk gibi tarihçilerle hız kazanan Osmanlı iktisadi tarihi araştırmaları günümüzde arşivlerde mali, ekonomik ve sayısal veriler içeren yüzlerce belge ve defter türü üzerinde yürütülen tetkiklerle çeşitlenmektedir. Bu gelişmelere rağmen, özellikle Osmanlı iktisat tarihçiliği ve araştırmalarının henüz istenilen düzeye ulaşmadığı da belirtilmesi gereken bir husustur.

Türkiye'de Osmanlı iktisadi tarihi araştırmalarını başlatan ve bu alana eserleriyle yön veren kişi Ömer Lütfi Barkan olmuştur. Barkan, Defter-i Hakanîler, Muhasebe Defterleri ve Evkaf Defterleri üzerinde detaylı çalışmalar yürütmüş, Osmanlı Devleti'nde geçerli olan iktisadi şartları ortaya koymaya çalışmıştır. Onun açtığı yoldan ilerleyen ve adı geçen diğer tarihçiler de Osmanlı

kronikleri ile arşiv belgeleri üzerinde araştırmalarını yoğunlaştırarak alana önemli katkı sağlamışlardır.

Osmanlı hukuku, sosyal hayatı ve ekonomi tarihi araştırmalarında kullanılan en önemli kaynaklardan biri Şer'îye Sicilleri olmuştur¹. Şer'î mahkemelerde tutulan bu koleksiyonun sayıca zengin olması, içerisinde çok çeşitli belge türü ve olayları barındırması, kronolojik seriler halinde bulunması, onları Osmanlı tarihçi ve araştırmacılarının vazgeçilmez kaynaklarından biri haline getirmiştir. Bu çerçevede Türkiye'de şer'îye sicilleri kullanılarak çok sayıda ve çeşitte bilimsel araştırma, yayın yapılmıştır².

Türkiye'de çeşitli tarihçiler, tapu tahrirlerin³, vakfiyelerin⁴, tereke kayıtlarının⁵, vakıf muhasebe defterleri⁶ ile temettuat defterlerinin⁷ Osmanlı

¹ Şer'îye sicillerinin en geniş tanıtımı, mahiyeti, muhteviyatındaki belge türleri ve toplu kataloğu ile sicil defterlerinden seçilen örnek belgeler, şu yayın ile ortaya konmuştur. Ahmet Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri*, c. I-II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988-1989.

² Bir kaynak olarak şer'îye sicillerini kullanan çalışmalar ve bunların bir değerlendirmesi için bk. Yunus Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'îye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *Türkîye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1, (2003), s. 305-344.

³ Ömer Lütfi Barkan, Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Lıvası Tahrir Defterleri I*, TTK. Yayınları Ankara 1988.

⁴ Aşağıda verilen yayın ve bildirilerde, vakfiyelerin ve vakıfla ilgili belgelerin iktisadi tarih araştırmalarında kullanılabileceklerine dair bölüm veya bilgiler bulunmaktadır. Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", *Vakıflar Dergisi (VD.)*, Sayı 1, İstanbul 1938, s. 1-6; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, XIII, MEB. Yayınları, İstanbul 1982, s. 153-172; Kayhan Orbay, "Vakıfların İktisadi Boyutu: Yeni Arşiv Kaynakları ve İktisadi Yaklaşımlar", 6. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (21-26 Kasım 2005)*, III. Pulat Basımevi, Ankara 2009; aynı yazar, "Yerel İktisadi ve Sosyal Tarih ve Kurumsal Tarih Kaynakları Olarak Vakıf Muhasebe Defterleri ve Müfredat Defterleri", *XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006)*, Ankara, (Kongrede sunulan sözlü bildiri); Hamza Keleş, "Vakfiyelerin Tarih Araştırmaları Açısından Değeri", *G.Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi*, IX, 2001/2, s. 501-514; Mehmet Şeker, "Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, VIII, İzmir 1993, s. 1-18; Halim Baki Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *VD. S. 1*, İstanbul 1938, s. 103-129.

⁵ Tereke kayıtlarının tanıtımı, önemi ve iktisadi tarih alanında kullanımı hakkında bkz. Halil İncalcık, "15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimaî Tarihi Kaynakları", *Osmanlı İmparatorluğu -Toplum ve Ekonomi-*, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s. 187-201; Nuri Köstüklü, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarih Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi (Muğla Örneğinde)", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XXIX/5, Ankara 2009, s. 872-889.

⁶ Vakıf muhasebe defterlerine dikkat çeken bir çalışmalar için bkz. Galip Eken, "Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihinin Kaynaklarından Vakıf Muhasebe Defterleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IV, İzmir 2000, s. 75-82; Orbay, "Yerel İktisadi ve

iktisat tarihi araştırmaları açısından önemini ortaya koymuşlardır. Bunlardan bazıları da şer'îye sicillerinin ilgili alanda kullanılabilirliği üzerinde durmuşlardır⁸.

Mahkeme sicillerindeki belge çeşitleri arasında “hüccetler”, “i’lamlar”, “ma’ru’zlar”, “müraseleler”, “emir ve fermanlar”, “buyrulduklar”, “tezkereler”, “temessükler” yer almaktadır⁹. Gerçekte bu belge türlerinin her biri sosyal ve ekonomik hayata dair çok zengin konuları ihtiva etmektedir. Araştırmaya konu olan keşif ve tamir belgeleri, yukarıda sayılan belge türlerinden hüccetler arasında zikredilmektedir.

Keşif ve tamir hüccetleri, şer'îye sicili kayıtları arasında bulunmalarına rağmen terekeler, vakfiyeler, dava kayıtları veya nikâh akit belgelerinde olduğunun aksine araştırmacıların özel olarak ilgisini çektiği pek söylenemez. Buna bağlı olarak, doğrudan keşif ve tamir belgelerini me’haz alan tetkik ve yayınların sayısının oldukça az olduğunu belirtmek gerekir¹⁰. Adı geçen belgeleri

Sosyal Tarih ve Kurumsal Tarih Kaynakları Olarak Vakıf Muhasebe Defterleri ve Müfredat Defterleri”, (bk. 4. dipnot).

⁷ Said Öztürk, Osmanlı Arşivi’nde 1988 yılında okuyucu ile buluşan bu devasa yekuna sahip Temettuat defterlerinin, muhteva zenginliği ile Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihçileri için yeni araştırma alanları meydana getirdiğinden söz eder. “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk İktisat Tarihi*, 1/1, 2003, s. 287-304. Temettuat defterlerinin muhtevası ve önemi ile Osmanlı sosyal ve ekonomi tarihçiliğinde kullanımı hakkında bkz. Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarih Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Belleten*, LIX/225, Ankara 1995, s. 395-412; Alpay Bizirlik, Zafer Atar, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuat Defterlerinin Yeri: Saruhan Sancağı Müteveli Çiftliği Temettuat Defteri Örneği”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Sayı 1, Sakarya Üniversitesi Basımevi, 2009, s. 37-57; Tevfik Güran, “19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (Derleyenler: Halil İnalçık, Şevket Pamuk), Ankara 2000, s. 61-73; Said Öztürk, “Temettuat Tahrirleri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi Osmanlı Özel Sayısı*, Yıl: 2, Sayı 4-5, İstanbul 2000, s. 537-591.

⁸ Akgündüz, *Şer’îye Sicilleri*, c. I, s. 15-16; İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Şer’î Mahkeme Sicilleri”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, V/29, Ankara 1935, s. 365-369; Halil İnalçık, “Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak”, *AÜDTCF. Dergisi*, I/2, Ankara 1942, s. 89-96; aynı yazar, “Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *Belleten*, XXIV/93, Ankara 1960, s. 45-66; Hasan Durukan, “İktisat Tarihi Bakımından Malatya’ya Ait 1068/1658 ve 1130/1717 Tarihli Şer’îye Sicilleri”, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989; Arif Bilgin, “İstanbul Müftülüğü Şer’iyye Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 142 No’lu Feramin ve Hüccet Defterine Göre (1622-1623) Osmanlı Ekonomisi”, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994.

⁹ Akgündüz, *Şer’îye Sicilleri*, I, s. 19-50.

¹⁰ Keşif ve tamir belgelerine dayanılarak hazırlanan ve aşağıdaki dipnotlarda da adları zikredilen az sayıda çalışmanın hemen tamamı, bu belgeleri mimarlık veya sanat tarihi açısından ele almış ve kullanmıştır. Dolayısıyla keşif ve tamir belgelerini, Osmanlı iktisat

kullanarak öncü çalışmalar yürüten araştırmacılar arasında Yusuf Oğuzoğlu¹¹, Ahmet Çaycı¹², Hüseyin Muşmal ve Mustafa Çetinaslan¹³, Doğan Yavaş¹⁴, Fahri Maden¹⁵, Yusuf Küçükdağ¹⁶, Zeki Atçeken¹⁷, Bayram Ürekli¹⁸, Ayşe Üstün¹⁹ gibi bazı isimler sayılabilir. Ancak anılan kişilerin belgeleri, daha çok mimari ve sanat tarihi açısından ele aldıkları ve tarihî eserlerin onarımları ile bu onarımlar sırasında uğradıkları değişiklikleri incelemek için kullandıklarını hatırlatmak yerinde olur. İşte yukarıda sıralanan gerekçelere bağlı olarak bu çalışmanın amaçlarından biri adı geçen belgeleri şekil özellikleri ve mündericatıyla daha yakından tanıtarak onların Osmanlı iktisadi tarihi alanındaki araştırmalara kaynak olabileceklerini göstermek ve ilgililerin dikkatine sunmaktır.

tarihi açısından tetkik, tahlil ve terkip eden yayınlara bu araştırma sırasında rastlanamamıştır.

¹¹ Yusuf Oğuzoğlu, Z. Kenan Bilici, A. Osman Uysal, “Bazı Belgelere Göre 17. Yüzyılda Konya Alaeddin Camii’nde Yapılan Onarımlar”, *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, (5-10 Nisan), Ankara 1987, s. 77-126; aynı yazar, “Bursa Çarşısı’ndaki Restorasyon Çalışmalarına Arşiv Belgelerinin Katkısı”, *Çarşının Öyküsü Bursa*, Büyükşehir Belediyesi Bursa Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2010, s. 313-319.

¹² Ahmet Çaycı, “Arşiv Kayıtlarına Göre Konya Mahkeme Hamamı (Hamam-ı Cedîd, Yeni Hamam)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, Konya 2004, s. 153-177.

¹³ Hüseyin Muşmal, Mustafa Çetinaslan, “Bir Keşif Defteri Işığında Konya Kapı Camii’nin İnşa Süreci ve Mimari Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, II/6, Kış 2009, s. 446-480.

¹⁴ Doğan Yavaş, “Aksaray Valide Külliyesi İnşaat Defterleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 8, Sayı 13, 2007/2, s. 437-448; aynı yazar, “Bursa Ulucamii’nin Geçirdiği Tamirler”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (17), 2009, s. 217-236.

¹⁵ Fahri Maden, “XIX. Yüzyılda Hacı Bektaş Veli Tekkesi’nde Yapılan Tamirlerle İlgili Arşiv Belgeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 17 (55), Yaz 2010, s. 311-324.

¹⁶ Yusuf Küçükdağ, “1251 H/1835 M. Tarihli Mevlana Türbesi ve Çelebi Efendi Konağı Tamir ve İnşası Defteri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), Mayıs 1996, s. 181-206.

¹⁷ Zeki Atçeken, “Konya Şer’iyye Sicil Kayıtlarına Göre "Sahib-Ata Külliyesi"nin Osmanlılar Zamanında Tamirleri ve Caminin Bazı Bilinmeyen Yönleri”, *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (6), Konya 1992, s. 101-109.

¹⁸ Bayram Ürekli, “Mevlana Türbesi ve Çelebi Efendi Konağı’na Dair Bir Tamir Kaydı”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, (7-8), Konya 1992-1993, s. 187-196.

¹⁹ Ayşe Üstün, “Osmanlı Arşivi’ndeki Cami ve Türbe Tamirâtı ile İlgili Birkaç Belge”, - *Ulusal Taşınabilir Kültür Varlıkları Konservasyonu ve Restorasyonu Kolokiyumu [1.: 1999: Ankara]*-, Ankara Üniversitesi Başkent Meslek Yüksek Okulu, Ankara 2000, s. 161-169.

a. Osmanlı Devleti'nde Vakıf-Kamu Yapıların İnşa, Tamir ve Restorasyon İşlemleri

Bina keşif ve tamir belgelerinin tanıtımına geçmeden önce bu kayıtların yazılışına sebep olan vakıf yapıların inşa, onarım ve yenileme süreçleri ile yöntemlerini açıklamakta²⁰ yarar görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde kamu binaları addedilen ve toplumun çok çeşitli ihtiyaçlarını sağlayan kurum ve yapıların inşası önemli sayıldığı gibi bu eserlerin yüzyıllarca ayakta kalarak hizmetlerini sürdürmelerinin sağlanması da önemli görülmekteydi. Osmanlıların vakıf eserlerini inşa ve muhafaza ederek onları daha sonraki dönemlere ulaştırma arzusu, vakıfların kuruluşunun ana gayelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktaydı²¹. Bu düşünceler doğrultusunda Osmanlı vakıf sisteminde, vakfın hizmet binaları ve müştemilatı (gayrimenkuller-kamu yapıları, “*akar ve hayratlar*”) bürokratik işlemlerle şöyle kurulurdu:

Sosyo-ekonomik durumu elverişli olan ve bir vakıf eseri yaptırmayı düşünen kişi, şehrin mimarbaşı ve ustalarının izin ve yardımıyla sahibi olduğu ya da kiraladığı mülk üzerinde gerekli müştemilatı ihtiva eden bir hayratı inşa ettirirdi. Sonra bu binanın her türlü ihtiyaç ve masrafını karşılayacak, lüzumu halinde bakım ve onarımlarına da yetecek miktarda gelir sağlayan kaynakları, akarları belirtirdi. Daha sonra “*meclis-i şer'i şerif*” adı verilen mahkemeye gelerek kadı veya naib, kâtipler, şahitler ve diğer görevliler huzurunda vakıf kurmak istediğini bildirir ve vakfına da bir tescil mütevellisi atadığını ifade ederdi. Örneğin bu kişi bir medrese kurmuş olsun. Sözü geçen vakıf kurucu, medresenin fiziki özelliklerini belirterek medrese görevlileri ile talebelere ne kadar yevmiye verileceğini ve sair şartları beyan ederdi. Ayrıca medreseye gelir olması amacıyla hangi yerleri vakfettiğini, buraların gelirlerinin ne kadar

²⁰ Vakıf eserlerinin tamiri ve bakımı konusunda yazılmış örnek yayınlar için bkz. Ömer Lütfi Barkan; “XVI-XVIII. Asırlarda İnşaat İşlerinin Hukuki Durumu”, *İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü Sosyal Siyaset Konferansları*, 14. Kitaptan ayırbasım. İstanbul 1963; Ahmet Akgündüz, “Eski Hukukumuzda Vakıf Malların Tamiri ve Muhafazası”, *Vakıf Haftası* [11.: 1993: Ankara], Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1994, s. 115-122; Atilla Çetin, “Fetva ile Tamir”, *Tarih ve Düşünce*, (6), Nisan 2000, s. 62-63; Albert Gabriel, “*Tarihi Türk Abidelerinin Tamiri ve İhyası*”, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1938; Muzaffer Erdoğan, “Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı VII, İstanbul 1968, s. 149-205; Abdulkadir Dündar, “Osmanlılarda Tamir Süreci, Çeşitleri ve Bazı Selçuklu Yapılarındaki Uygulamalar”, *Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi* [1.: 2000: Konya], I. Cilt, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya 2001, s. 269-280; Ömür Bakırer, “Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı ile İlgili Şartlar ve Bunların Uygulanması”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı X, Ankara 1973, s. 113-126; Mefail Hızlı; “Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (5), 1993, s. 219-232.

²¹ Hızlı, a.g.m., s. 220.

olduğunu, nerelere harcama yapılacağını ve nasıl idare edileceğini belirttiikten sonra kadıdan vakfiyesinin tescil edilmesini isterdi. Tescil edilen vakfiyenin bir sureti vâkıfa verilir, bir sureti mahkeme sicili (sicill-i mahfuz)'ne kaydedilir ve bir sureti de evkaf defterine işlenmek üzere İstanbul'a gönderilirdi. Osmanlı Devleti'nde vakıf yapılar, yukarıda açıklanan bürokratik işlemler ve yollarla ortaya çıkardı²².

Kurulan vakıf-kamu yapılar, akar olsun hayrat olsun geçen uzun zamanla birlikte şiddetli rüzgâr, yangın, deprem, yağmur, sel, kar ve dolu, yıldırım düşmesi gibi doğal olaylar sonucu zarar görür hatta bazen harap olurlardı. Vakıf eserlere zarar veren diğer olgular da zaman zaman Anadolu'nun birçok bölgesinde yaşanan isyanlar, kuşatmalar ve savaşlardı. Zamanın ve tabiat olaylarının eserlere verdiği bu tahribata "*insan faktörünü*" yani insanoğlunun çevresine ve yapılara yaptığı zararları da eklemek gerekirdi. Sonuç olarak bakıldığında, vakıf olarak kurulan kamu binaları, zamanın geçmesinden, tabiat olaylarından, savaş vb. etkenler ile insanoğlunun kasıt ve ihmallerinden dolayı müteaddit defalar tamir, bakım ve onarıma ihtiyaç duyardı²³.

Vakfiyelerde çoğu zaman, kurulan hayır müesseselerinin, gelirlerden düzenli olarak ayrılan paralarla veya gelir fazlası ile ihtiyaçları halinde, bakım ve onarımlarının yapılması şart koşulurdu. Vakfiyelerde böyle bir şart yer almasa bile, vakfın temel amacının sonsuza kadar hizmet verebilmesi olduğu için vakıf yöneticisi olan müteveli, gerekli olduğu durumlarda onarıma muhtaç bina veya mekânları tamir ettirmeye yetkili idi. Fakat müteveli, yönetimindeki kurumların tamir ve onarımını gerçekleştirebilmesi için mutlaka kadıya başvurması, keşif ve tamir izni/onayı alması gerekirdi. Böylece kamu binalarının onarım süreci başladığı gibi bu yazıda açıklanmaya çalışılan "*keşif ve tamir belgeleri*"nin de oluşum ve yazım süreci başlardı.

Vakıf-kamu yapıların keşifleri ile muhtemel onarım giderlerinin şer'îye sicillerine kaydedilmesi, vakıfların yıllık muhasebe denetimi açısından zorunluydu²⁴. İşte bu sebepten Osmanlı şehirlerine ait olan şer'îye sicili defterlerinde vakıf yapıların onarımlarını gösteren çok sayıda keşif ve tamir belgesine rastlamak olağandır.

Yukarıda zikredilen belgelerin yanında sultanlar ve yüksek dereceli devlet görevlilerinin kurdurdukları büyük ölçekli vakıf yapılar topluluğu olan külliyelerin keşif ve tamir kayıtları, çoğu zaman ayrı bir deftere yazılırdı. Hızlı, bir çalışmada Bursa'da yer alan Çelebi Sultan Mehmet külliyesi ile Orhan Gazi vakıflarına ait yapıların, keşif ve tamir kayıtlarının müstakil defterlere

²² Hızlı, a.g.m., s. 222.

²³ Hızlı, a.g.m., s. 226.

²⁴ Oğuzoğlu (vd.), a.g.m., s. 83.

yazılmalarını bildiren emirlere işaret etmiştir²⁵. Bir başka araştırmacı da, bazı büyük vakıflarda tutulan bir diğer defter türünün de “*meremmât*” defterleri olduğuna dikkat çekmiş, bu defterlerin tutulması ile sorumlu “*kâtib-i meremmât*” adlı bir görevlinin istihdam edildiğini vurgulamıştır²⁶.

Osmanlı klasik çağında vakıf-kamu yapıtların tamirinde uygulanan prosedür ve takip edilen yöntemler Hızlı’nın belirttiğine göre genel olarak şöyleydi:

“Tamire ciddi şekilde ihtiyaç duyulan yapının mütevellisi, bazen müderris ve sair mürtelikası mahkemeye gelerek binaların müşabade olunmasını talep ederdi. Mahkeme bunun üzerine; naib ve diğer bir görevlinin yanı sıra “hassa mimarlar” ve “ehl-i hibre üstadlar” “ehl-i vukûf kimesneler” ile bina işlerinden anlayan “bî-garaz Müslümanlar”dan oluşan bir heyete görev vermektedir. Bu heyet, tamir görecek olan yapıya gelerek, binanın hangi yerlerinin onarıma muhtaç olduğunu, ne tür malzemelerin kullanılacağını, malzeme miktarını ve fiyatlarını, ne kadar usta, neccar, ırgat, vs. ile yapılacağını, bunların toplam ücretlerini ve tamiratın genel yekûnunu içeren bir rapor hazırlayarak mahkemenin görüşüne sunar. Bu rapor doğrultusunda mahkeme, âsitane-i saadet’ten de onay alarak tamire izin vermektedir.”

Keşif ve muayeneleri bilirkişiler (ehl-i vukûf) ile konuyla irtibatlı olan birçok kişi tarafından yapılan vakıf eserlerinin tamirleri, yine çok sayıda şahidin takip ettiği bir oturumda kayıtlara geçirilerek resmen tescil edilmekteydi. Tamir belgeleri zaptı geçirilirken vakıf eserleri tek tek ele alınarak harcama kalemleri gösterilmekteydi. İstanbul’dan onay çıkıp tamirata başlanan binanın onarımı bitince, tekrar bilirkişilerle kontrol edilmekte ve daha önce keşif defterlerinde sözü edilen hususlara riayet edilip edilmediği dikkatle incelenmekteydi. Bu son kontrole birlikte, binaların kullanıma hazır hale gelip gelmediği ve onarımın usûlüne uygun gerçekleşip gerçekleşmediği mahkemeye rapor edilmekteydi.”²⁷

Osmanlı Devleti’nde topluma hizmet sunan vakıf kurumlarının teftiş ve kontrolü çok önemliydi. Bu açıdan kadının önemli görevlerinden biri de kendi kaza bölgesindeki vakıflara nezaret etmek, onların işleyiş ve muhasebelerini kontrol etmektir. Ayrıca vakıflarla ilgili görevli atamak, tamirine izin vermek gibi her türlü iş ve işlem de kadı aracılığıyla yürütülürdü. Kadı tarafından sağlanan bu kontrolün altında, mütevellî ve diğer vakıf görevlilerinin ihmal, zimmet ve diğer suistimallerinin önüne geçmek, topluma yarar sağlayan kamu yapısının hizmetini sürdürmesini sağlamaktı. Vakıf eserlerin tamiri hususunda da hemen aynı titizlik gözetilir, mütevellinin bir yolsuzluğa karışmaması, vakıf gelirlerinin gerçek ihtiyaç yerlerine, gerçek miktarlarda harcanabilmesinin sağlanması için onarıma muhtaç gayrimenkuller, önce kadı tarafından oluşturulan bir bilirkişi

²⁵ Hızlı, a.g.m., s. 227-228.

²⁶ Kayhan Orbay, “Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (Vakfiyeler, Şer’iye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrir Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri)”, *VD*, Sayı 29, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2007, s. 41.

²⁷ Hızlı, a.g.m., s. 229.

heyeti tarafından tespit ve tetkik edilir²⁸, onların bildirdiği mevki ve masraf çerçevesinde tamire izin verilirdi. İşte bu yüzden belgelerde tamir için öngörülen masraf kalemlerinin ayrıntılı bir dökümü verilir, onarım sırasında hangi malzemelerin kullanılacağı, her malzemenin birim ve toplam fiyatı, ne kadar işçilik, ustalık ücreti ödeneceği gibi ekonomik veriler de kayıt altına alınırdı. Yukarıda değinilen keşif ve tamir prosedürü, cami, mescit, han, hamam, kervansaray, çeşme, su yolu, mektep, medrese gibi daha pek çok vakıf yapılarının onarımında uygulanırdı. Verilen bu kısa bilgilerden sonra söz konusu olan belgelerin özelliklerine değinilecektir.

b. Keşif ve Tamir Belgelerinin Şekil, Muhteva ve Yazım Özellikleri

Belgelerin şekil, muhteva ve yazım özelliklerinin Konya Şer'îye Sicilleri'nden seçilen örneklerle açıklanması uygun görülmüştür. Zira bu tür belgelerin muhtevaları farklı olabilmekle birlikte²⁹ şekil ve yazım özelliklerinin hemen hemen birbirinin aynısı olduğu bilinmektedir. Bu hususlar dikkate alındığından belgelerin özellikleri, örnek bir kayıt üzerinden açıklanıp gösterilecektir.

“Mahmiyye-i Konya’da vâkı‘ merbûm ve mağfurun leh Sultân Alâeddin tâbe serâh hazretleri binâ ve vakf eylediği Dârü’ş-şifâ evkâfının bâlen mütevellisi olan el-Hâc Ahmed bin Mustafa Bey meclis-i şer’i şerîfe gelüb takrîr-i kelâm ve bast-ı ‘anî’l-merâm idüib zîker olunan Dârü’ş-şifânın içeri kubbesinin ve arka kubbesinin dâhilinde ve bâricinde sıvası kalmayub ve kible cânibinde vâkı‘ duvarı dipleri ve çalak ve taş kapu etrâfı harâba müşrif olub ta’mîr ve termîme muhtâc olmakla cânib-i şer’den üzerine varıub ehl-i vakf muhammen ile ta’mîre muhtâc mevâzî’a nazâr ve ne mikdar akçe ile termim olunduğunu tahmîn ve mâl-ı vakıfıla meremmetine izn taleb ideriz didikde bi’l-fi’il bâb niyâbeti hudmetinde olan umdetü’n-nüvvâb ve’l-müteserri’in Hüseyin Efendi ta’yîn ve irsâl olunub ol-dabî mahmiyye-i merkûmede Mi’mârbaşı olan el-Hâc Osman ve zeyl-i kitâbda muharrerü’l-esâmi olan ehl-i vukûf bî-garaz müslîmin ile sâlihu’z-zîker Dârü’ş-şifâya varub mevâzî-i mezbûreye nazâr olundukda mevâzî-i merkûmenin termimi için kireç ve kemiş ve sıva ve üstâdiye ve sâir masârif-i mühimmesine on sekiz esedî gurus tahmîn-i sabîh ile tahmîn eylediklerini Mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tabrîr ve ba’duhu ma’an irsâl

²⁸ 1827 yılında Konya’da, şehirde tamire ihtiyacı olan tüm vakıf yapıları tespit etmek ve onarımları ile ilgilenmek üzere iki görevli atandığı bilinmektedir. Betül Özger, 74/F4 Numaralı Konya Şer’îye Siciline Göre Sosyal, İdari, Dini, Hukuki ve Kültürel Açıdan Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 43’ten naklen, Konya Şer’îye Sicili (Bundan sonra KŞS: biçiminde gösterilecektir.) 74/F4, s. 4.

²⁹ Keşif ve tamir belgeleri, bazen bir külliye, bazen bir mektebin veya han, hamam, imarethane, darüşşifa, köprü vb. değişik yapıların keşif ve onarımlarını içerdiğinden muhteviyatları farklı farklı olabilmektedir. Bununla birlikte gerçekte her yapının onarıma ihtiyaç duyan bölümü veya tamir yapılacak malzemesi ile bunların fiyatları farklılık arz edebilmektedir. Esasen ana teması keşif ve tamir olup içeriği bu gibi değişik örneklerle konunun ilerleyen bölümlerinde değinilecektir.

olunan Mi'mârbaşı merkûm el-Hâc Osman'la meclis-i şer'a gelüb 'alâ vukû'ihî ibbâr ve takrîr itmeğîn vakf-ı mezbûr malından meblâğ-ı mezkûru mevâzî-i merkûme meremmetine harc ve sarfla mütevellî-yi mezbûre izîn birle mâ-vaka' bi't-taleb ketb olundu fi'l-yevmi't-tâsi' ve'l-ısrîn min Cemâziye'l-errel li-sene hamse ve semânin ve elf [29 Cemâziye'errel 1085].

Şühûdü'l-hâl: Molla Mustafa bin Mehmed Çelebi, Kara Mustafa bin Natur, Ahmed tâbi-i Bektaş-şâde."³⁰

Keşif ve tamir belgeleri, şer'îye sicillerinde yer alan birçok belgede olduğu gibi bahse konu olayın ve kurumun geçtiği yeri bildiren "*mahmiye-i Konya*" ifadesiyle başlar ve ardından ilgili kurumu tanıtarak hangi vakıf yapı ya da kimin vakfı olduğundan söz ederdi³¹. Ardından keşif ve tamir izni amacıyla mahkemeye gelen ve başvuruda bulunan kişinin kim olduğunu beyan ederdi. Bu çoğu zaman yukarıdaki örnekte olduğu gibi keşif ve tamiri istenen vakıf binaların mütevellisi olabildiği gibi vakıf yapının bulunduğu mahalle ahalisinden insanlar da olabiliirdi³². Mütevellî mahkemede, sorumlu olduğu ebniyenin çeşitli bölümlerinin veya tamamının değişik sebeplerle genellikle de "*mürûr-ı eyyâm/mürûr-ı zaman ve küür-ı a'vâm ile harâba müşrif*" olduğunu dile getirerek keşfinin yapılmasını, tamire muhtaç olduğunun belirlenmesini ve onarım bedelinin tahmin edilerek "*meremmetine*" izin verilmesini isterdi. Belgenin bu bölümünde varsa mütevellinin, binanın tamire muhtaç bölümleri hakkında verdiği bilgiler de yazılırdı³³.

Mütevellinin mahkemeye arz ve talebini bildirmesinden sonra söz mahkemeye geçerdi. Mahkeme, önce bir ya da iki kişi seçip bu işle ilgilenmesi için gönderirdi. Bu kişi ya da kişiler, öncelikle şehirdeki mimarbaşını alıp ardından da şehirdeki bazı "*ehl-i vukûf bî-garaz müslimîn*" ile yani bina ve inşaat işlerinden anlayan, tahmin işinde mahir ve taraf tutmayan bir grupla keşfi yapılacak yere giderlerdi³⁴. Heyet, belgeye konu olan yapıyı ya da yapıları

³⁰ KŞS: 20/102/2. [İlk sayı sicil defter numarasını, ikinci sayı belgenin bulunduğu sayfa numarasını, üçüncü sayı ise belgenin sayfada kaçınıcı kayıt olduğunu göstermektedir.]

³¹ Bazı belgelerde, şehir adının yanında vakfın bulunduğu mahall, belde veya mahalle açık olarak zikredilir. "*Mahmiye-i Konya'da bağlar arasında vâkı' Meram Hamamı dimekle ma'rûf...*", KŞS: 36/158/1; "*Medine-i Konya'da Biremânî Mahallesi'nde vâkı' Devlet Hatun binâ eylediği...*", KŞS: 45/51/2.

³² Örnek için bk: "*Mahmiye-i Konya'da vâkı' Karamanoğlu İbrahim Bey vakfı olan Çifte Hamamın etrafında olan abalisi meclis-i şerife gelüb ...*", KŞS: 35/50/1.

³³ "... Çifte Hamamın kubbelerinin ve küllhan ağzının ve damının ve hamamın altını tathîr ve ısıcak su mahzeninin etrafları mürûr-ı eyyâm ile bazı mevâzî'leri harâba müşrif olub ta'mir ve termimine muhtâc olmagla ...", KŞS: 50/120/2. Bazen de kısa olarak binanın tamire ihtiyaç gösterdiği, bu amaçla keşif ve yazımının yapılması şöyle dile getirilirdi: "... sarayın ba'zı mevâzî'i harâba müşrif olmagla keşf ve tabir ve tahmin olunması matlûbumdur.", KŞS: 36/242/3.

³⁴ Belgelerde yer aldığına göre bu bilirkişi heyeti genellikle, "*ebniye ve sukûf ahvâline vukûf-ı tâmmı olan bî-garaz müslimîn*" şeklinde tavsif edilirdi. KŞS: 50/120/1. Bu heyet arasında

etrafıca gezer, tamire muhtaç her bir birimini dikkatlice incelerdi. Binanın “*haraba müşrif*” ve “*ta’mîr ve termîmine muhtâc idüğünü mütebakkı oldukdan sonra*” her bir bölümün, ne tür bir onarım ve yenilemeye ihtiyaç duyduğunu, bunun için hangi malzemelerin gerektiğini, ne kadar malzemeye gereksinim duyulduğunu, bu malzemelerin birim veya tahmini toplam tutarını ayrıntılı bir rapor mahiyetinde tespit ederek orada kayda geçirirlerdi. Sonuç olarak bu yapının toplam/en az ne kadar bir maliyetle onarılabileceğine ittifaken karar verirlerdi³⁵. Genelde sözü geçen belgelerin en uzun bölümü, keşif ile tahminî onarım maliyetinin çıkarıldığı ve harcama kalemlerinin belirlendiği kısım olurdu. Yine bu bölümde, maliyet hesabına konu olan “*üstâdiye*”, “*ırgâdiye*”, “*rençberiyê*”, “*nakliye*” “*taamiye*” ve “*kahve babası*” vb. tutarlar dahi kişi ve yevmiye üzerinden veya topluca zikredilirdi³⁶.

İnceleme, keşif ve tahmin işi bitikten sonra belgenin son bölümünde, mahkeme tarafından bu işle görevlendirilen kişi ile mimarbaşı, ellerindeki keşif raporuyla birlikte tekrar mahkemeye gelirlerdi. Mahkemede şahitler huzurunda keşif olayının rapordaki şekilde vuku bulduğunu haber verirler ve beyan ederlerdi. Bunun üzerine kadı, heyetin hazırladığı bilirkişi raporuna dayanarak hükmünü verirdi. Bu hüküm çoğu zaman, mütevellinin, onarıma muhtaç yapıları, keşif raporunda belirlendiği şekliyle ve tutarıyla, vakıf gelirleriyle tamir ettirmesine izin verilmesi mealinde olurdu³⁷. Belgenin sonuna tarih ile şühûdü’l-hâl yazılırdı.

Keşif ve tamir belgeleri yukarıda sunulan usul, üslup ve özellikler çerçevesinde kaleme alınır ve şer’iye sicili defterlerine yazılırdı. Bununla birlikte bu belgelerin yazılış amaçları incelendiğinde genel olarak şu üç tür belge öne çıkmaktaydı: Bunlardan ilki bir vakıf mütevellisinin, sorumlu olduğu vakıf yapıları normal bir yolla keşif ve tamir ettirebilmesi için mahkemeye başvurusu

keşfi yapılacak yapının da özelliğine göre, mimarlar, ustalar, neccarlar, çeşmeciler, su yolcular ve hamamcılar bulunabilmekteydi. Örnek belgeler için bk. KŞS: 35/50/1; KŞS: 50/212/1; KŞS: 50/253/3.

³⁵ Belgelere yansıdığı kadarıyla heyet, yaptığı teftiş ve tahkiki “*min baysü’l-mecmû’ gurus ile ancak itmâm ve ta’mîr olunur deyu icmâ ve ittîfâk eylediklerini Merlanâ-yı mezbur mahallinde ketb ü tabirîr idül*” şeklinde veya “*min baysü’l-mecmû’ ... gurus ile ancak olur, nun meremmeti bunlardır noksanla mümkün değildir deyu tahmîn-i sahib ile tahmîn ve icma’ ve ittîfakla ihbâr eylediklerini*” gibi ifadelerle sonuca ulaştırırlardı. Örnek belgeler için bk. KŞS: 36/243/1; KŞS: 35/38/2.

³⁶ Örnek için bk. “... ve şehirden kereste getiren adam ücreti yedi buçuk gurus yedi para, ... doksan nefer üstâdiye kırk bir buçuk gurus ve ikizyüz rençber otuz üç gurus on dört para ve neferât-ı mezburâna taamiye on altı gurus dokuz para ve üstâdlara kahve iki gurus ...”, KŞS: 50/120/2.

³⁷ Örnekler için bk. “... mal-ı vakıfdan termûm ve ta’mire ve meblâg-ı mezburu hamam-ı merkûmun zikrolunan mevâzî’lerine harc ve sarfa mütevellî-i merkûm Molla Ahmed’e izîn birle ...”, “*vech-i muharrer üzere mevâzî’-i merkûmeyi ta’mir ve termime mütevellî-i mezburâ izîn ve tenbib birle ...*”, KŞS: 50/120/1; KŞS: 36/158/1.

sonucu ortaya çıkardı. İkincisi, bir müteveli, vakıf binaları tamir ettirdikten sonra yapılan onarımı belgelemek ve keşif muamelatına uygun iş yapıp yapılmadığını onaylatmak amacıyla kadıya başvurusu ve keşif heyeti istemesiyle oluşurdu. Üçüncüsü ise, vakıf-kamu yapıdaki bir onarım işleminin, gereğine göre yerine getirilmediği, yenileme sırasında usulsüzlükler yapıldığı, keşif tahmin bedelinden çok düşük veya yüksek meblağlarda tamirat gerçekleştirildiği, mütevellinin onarım izni almış olmasına rağmen bunu yerine getirmediği vb. iddialarla üçüncü kişilerin mahkemeye gelerek durumu haber vermeleri ve şikayet sonucu kaleme alınır. Yazılış amaçlarındaki bu küçük farklılıklara rağmen, keşif ve tamir belgeleri esas olarak genelde aynı özellikleri ve bilgi türlerini ihtiva ederlerdi³⁸.

Keşif ve Tamir Belgelerinde Yer Alan İktisadi Veriler ve Bunların Analizi

Önceki bölümlerde tafsilatıyla tanıtılan belgeler, Osmanlı şehirlerindeki iktisadi hayata özellikle de inşaat ve yapı sektöründe geçerli olan fiyat ve ücretlere dair önemli bilgiler içermektedirler. Bu bağlamda belgelerin inşaat ve yapı sektörüyle ilgili aktardığı veriler aşağıdaki gibi dört ana grupta toplanıp açıklanabilir.

a. Temel İnşaat Malzemeleri ve Fiyatları

Sözü geçen belgelerde inşaat sektörünün hemen bütün faaliyetlerinde ortak ve temel olarak kullandığı taş, kum, kireç, kırmızı toprak, horasani³⁹, vb. malzemeler göze çarpmaktadır. Onarım ve yenileme sırasında kullanılan bu malzemelerin büyük bir çoğunluğu birim fiyatlarıyla ya da toplam tutarlarıyla belgelerde karşımıza çıkmaktadır. Bunların birim fiyatlarının tespitinin, tamir faaliyetinin yürütüldüğü yerleşim yerinin ve dönemin iktisadi hayatına ışık tutacağı şüphesizdir.

Taş: Belgelere yansıdığı kadarıyla tamir ve inşaat işlerinde en çok kullanılan malzemelerden biri taştır. Özellikle yapıların temel ve bahçe duvarları ile mihrap, minare gibi değişik bölümlerinde kullanılan taş, inşaat alanına başka mahallerden taşındığı ve araba hesabıyla fiyatlandırıldığı şekliyle belgelere işlenmiştir. Örneğin İbrahim Bey vakfı olduğu bildirilen hamamın keşif kaydında, hamamın mahzen duvarının işlenebilmesi için üç bin merkep yükü taş gerektiği bildirildikten sonra her bir yükün değerinin yedi akçe olduğu yazılmıştır⁴⁰. Yine Konya'daki Eskipazar Hamamı'nın 1690 tarihli keşif ve tamir

³⁸ Bu sonuncuya örnek olarak cami tamirine harcanan para konusunda şikayet ve dava konusunda bk. 47 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1128-1129/1716-1717) Transkripsiyon ve Dizini, (Haz. İzzet Sak), Konya 2006, s. 199-200.

³⁹ Tuğla tozu ile kireçten yapılan bir nevi sağlam harç ismi. Bk. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara 2006, s. 642.

⁴⁰ KŞS: 35/50/1.

belgesinde, duvar onarımı için her bir yükü 65 kuruş kıymetinde olan bin beş yüz yüz taş gerektiği kaydedilmiştir⁴¹.

Bazen de yapıların çelenlerine, zeminlerine ya da önlerine döşemelik taş kullanılmakta idi. Bir tamir kaydında hamamın çelenlerine ve zeminlerine döşenecek altmış adet döşemelik taşın fiyatının 10 kuruş olduğu belirtilmişti⁴². Buna göre 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Konya'da ortalama olarak altı adet döşemelik taşın değerinin bir kuruş olduğu saptanabilmektedir. Nisan 1726 tarihli başka bir tamir kaydında ise hamamın şadırvan önüne yayılacak döşemelik taş ve ufak taşların sekiz kuruş beş para tutacağı öngörülmüştü⁴³. Konya'da bir mescit minaresinin tamiri için üç yüz kırk ferş (döşemelik taş) gerektiği ve bunların her birinin birer sümün değerinde olduğu yazılmıştı⁴⁴. Değirmen tamirinde yenilenecek iki adet üst ve alt değirmen taşının ise 10 kuruş olduğu kaydedilmişti⁴⁵. Taş, diğer bazı belgelerde de yer almış, ancak buralarda başka inşaat malzemeleriyle birlikte hesaplanıp zikredildiğinden birim fiyatını tespit etmek mümkün olamamıştır⁴⁶.

Kum: İnşaatlarda yaygın olarak kullanılan kum, bazen birim fiyatıyla bazen de brüt tutarıyla veya miktarıyla keşif ve tamir belgelerine girmiştir. Buna göre, 1716 tarihli bir belgede, onarım için üç yüz yük kum gerektiği, her bir yükün birer paradan hesaplandığı ve tutarının yedi buçuk kuruş olduğu muharrerdi⁴⁷. Sultan Selim Han'ın yaptırdığı şadırvanın tamir kaydında ise beş yüz doksan sekiz araba kuma ihtiyaç duyulduğu ve her bir araba kumun kıymetinin üçer para olarak hesaplandığından kum için toplam 45 kuruş gerektiği belirtilmişti⁴⁸. 1690 tarihli bir hamam keşfinde ise, orta kubbe yenilemesi ve tamir için beş yüz merkep yükü kum gerektiği ve her bir yükün değerinin dört akçe olduğu kaydedilmişti⁴⁹. Bazen kumun da taşta olduğu gibi birim veya toplam tutarı belirtilmeden diğer gereksinim duyulan malzemeler arasında zikredildiği olurdu.

Kireç: İncelenen belgelerden anlaşıldığına göre 16-18. yüzyıllarda Konya'da yapı onarım ve inşalarında kullanılan en temel malzemelerden biri kireçti. İlgili dönemlerde kirecin harca, sıvaya katılması onun özelliğini artırıyordu. Bu yüzden birim fiyatı belirtilsin veya belirtilmesin, eldeki birçok

⁴¹ KŞS: 35/89/2.

⁴² 45 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1126-1127/1714-1715), (Transkripsiyon ve Dizgin), (Haz. İzzet Sak, Cemal Çetin), Konya 2008, s. 549.

⁴³ KŞS: 50/120/2.

⁴⁴ 47 Numaralı Konya Şer'iye Sicili, s. 269.

⁴⁵ 47 Numaralı Konya Şer'iye Sicili, s. 395.

⁴⁶ 47 Numaralı Konya Şer'iye Sicili, s. 55, 259; 45 Numaralı Konya Şer'iye Sicili, s. 102, 127, 155.

⁴⁷ 47 Numaralı Konya Şer'iye Sicili, s. 269.

⁴⁸ KŞS: 50/212/1.

⁴⁹ KŞS: 35/50/1.

keşif ve tamir kaydında adı geçen malzemeye rastlanmıştı. Örnek vermek gerekirse, 1716 tarihli ve hamam su yollarının keşfini içeren belgede, beş yüz kile kireç gerektiği ve kirecin kilesinin bir lipor olduğu yazılmıştı. Buna göre kireç için toplam 83 kuruş bir süls gerektiğine karar verilmişti⁵⁰. Yine Konya'da Biremanî Mahallesi'nde Devlet Hatun'un inşa ettirdiği mescidin keşif ve tamir kaydında, yapının iç sıvaması için kırk beş kile kireç gerekliliğine ve kirecin beş kilesinin bir kuruş olduğuna, buna göre kirecin toplam maliyetinin sekiz kuruşa ulaştığına hükmedilmişti⁵¹. Bir başka kayıta, aynı yılda minare onarımında kullanılmak üzere doksan kile kireç gerekeceği tahmin edilmiş ve kirecin beş kilesinin bir kuruştan işlem gördüğü hesaplanarak maliyeti 18 kuruş olarak belirlenmişti⁵². 1714 tarihli bir belgede, Sahib Ata Darülhadis Medresesi ile Kırkçeşme kubbesi tamiri için yalnızca on beş kile kireç gerekeceği kayıt altına alınmıştı⁵³. Aynı yılda Şeyh Ahmet Efendi evkâfı binalarının tamir keşfinde, yalnız kemer köprü için yüz kile kireç gerektiği ve kirecin kilesinin bir lipor olduğu, toplamda 16 kuruş bir zolota tuttuğu anlaşılmaktadır⁵⁴. Konya'da Hatip Mehmed Efendi vakfının ebniyesinden olan cami ve köşkün meremmeti için kırk kile kirece ihtiyaç duyulduğu ve bunun da sekiz kuruş tuttuğu, hamamın tamiri içinse 26 kuruş tutarında yüz otuz kile kireç kaydedilmişti⁵⁵. 1690 yılında, Karamanoğlu İbrahim Bey Hamamı kubbelerine sıva için sekiz yüz kile kireç lüzumlu görülmüş ve kirecin kilesinin 40 akçe değerinde olduğu keşif belgesine işlenmişti⁵⁶. Aynı defterde kayıtlı Eskipazar Hamamı'nın keşif belgesinde ise duvar için her biri beş kuruş kıymetinde olan dört yük, hamamın külhan ve diğer bir duvarı için toplam 50 kuruş değerinde olan elli yük, ayrıca bir başka duvar için de toplamı 35 kuruş olan iki yüz kile kireç gerekli görülmüştü⁵⁷. Hatıbzade Mehmet Efendi'nin bina eylediği vakıf hamamın sıva tamirine elli kile kireç gerekiyordu ki Nisan 1726 tarihli belgeye göre bu miktar kirecin tutarı 10 kuruştı. Aynı belgede, erkekler hamamının iç ve ara kubbeleri için yüz kile kirece ihtiyaç duyulmuştu ki bunun da bedeli 21 kuruştı⁵⁸. Bundan birkaç ay sonra düzenlenen başka bir belgede adı geçen vakfın kadınlar hamamı için gereken dört yüz doksan kile kirecin 98 kuruş tutacağı tahmin edilmişti⁵⁹. Bir yıl sonra kaydedilen bir belgede de bu defa tamirat için gerekli olan kireç, bir başka birim ölçüsüyle kaydedilmiş, üç fırın kirece ihtiyaç duyulduğu ve beher fırının

⁵⁰ 47 Numaralı Konya Şer'iye Sicili, s. 55.

⁵¹ 47 Numaralı Konya Şer'iye Sicili, s. 258.

⁵² 47 Numaralı Konya Şer'iye Sicili, s. 269.

⁵³ 45 Numaralı Konya Şer'iye Sicili, s. 27.

⁵⁴ 45 Numaralı Konya Şer'iye Sicili, s. 154.

⁵⁵ 45 Numaralı Konya Şer'iye Sicili, s. 549.

⁵⁶ KŞS: 35/50/1.

⁵⁷ KŞS: 35/89/2.

⁵⁸ KŞS: 50/120/1.

⁵⁹ KŞS: 50/120/2.

33'er kuruş birer rub' olduğu kayda geçirilmişti⁶⁰. Verilen örneklerde dikkati çektiği üzere kireç ile ilgili kayıtların tutuluşunda özellikle kireç birim ölçü miktarlarının yazılışında farklılıklar görülüyordu.

Horasani: Tuğla tozu ve kirecin karışımından oluşturulan harç horasani adıyla bilinirdi. Bu malzeme, Selçuklu ve Osmanlı çağında yapı bina, inşa ve onarımlarında yaygın olarak kullanılırdı. İncelenen belgeler, bina inşa ve tamiriyle ilgili olduğu için, kayıtlarda bu malzemenin adına sıkça rastlanmıştır.

Konya'da 1690 yılına ait bir hamam tamiri keşfini içeren belge hamamın mahzen bölümünün iç sıvası için kilesi 40 akçe olan yüz elli kile horasani gerekli olduğunu haber vermektedir⁶¹. Nisan 1726 tarihli bir belgede başka bir hamamın sıcak su mahzeninin sıvanması için yüz kile horasaniye ihtiyaç duyulduğu, harcın kilesinin ise bir semen olduğu kayıtlıdır. Harcın yekûn masrafı ise sekiz kuruş dört semen olarak hesaplanmıştır. Hamamın iç kubbeleri içinse toplam altı kuruş tutarında yetmiş kile horasani harca gereksinim görülmüştür⁶². Hatibzâde Mehmed Efendi'nin vakfına bağlı hamamın duvarları, sıcak su mahzeni ve kubbelerini sıvamaya üç yüz kile horasani gerektiği, bunun da kilesinin birer semen olduğu kaydedilmiştir⁶³.

Toprak: Osmanlı mimarisinde toprak, özellikle de kırmızı toprak, sıva, dolgu ve yapı malzemesi olarak kullanılırdı. Bina onarımlarında da gerekli görülen bu malzeme, keşif ve tamir belgelerine fiyat ve miktarlarıyla birlikte girmişti.

Biremânî Mahallesi'ndeki Devlet Hatun Mescidi kubbesinin tamiri için diğer levazımın yanında elli yük kırmızı toprak gerektiği belirtilmişti⁶⁴. Eskipazar Hamamı duvarının sıvası için de altmış yük kırmızı toprak kullanılacağı bildirildikten sonra bir yük toprağın iki kuruş olduğu yazılmıştı⁶⁵. Hatibzâde Mehmed Efendi Hamamı'nın iki ayrı keşif kaydında birincisinde hamam kubbelerinin dış sıvasına diğer malzeme, ustalık ve amelelikle birlikte sayılan kırmızı toprağın yekûnü 15 kuruş tutmuş⁶⁶, ikincisinde ise yine dört adet kubbenin dış sıvası için kırmızı toprak ve samana dört kuruş sekiz para ödenmesi öngörülmüştü⁶⁷.

⁶⁰ KŞS: 50/212/1.

⁶¹ KŞS: 35/50/1.

⁶² KŞS: 50/120/1.

⁶³ KŞS: 50/120/2.

⁶⁴ 45 Numaralı Konya Şer'îye Sicili, s. 102.

⁶⁵ KŞS: 35/89/2.

⁶⁶ KŞS: 50/120/1.

⁶⁷ KŞS: 50/120/2.

b. Müteferrik İnşaat Malzemeleri ve Fiyatları

Keşif ve tamir belgelerinde, ilgili dönemde inşaat sektöründe kullanılan, yapılacak inşa veya onarımın türüne bağlı olarak çok çeşitlilik gösteren yardımcı inşaat malzemeleri görülmektedir. Bunlar arasında kil, bezir yağı, saman, tahta, kamış, ardıc, öz ağacı, tuğla, dikme, çivi, iskele, direk, kurşun, zift, künk, pamuk, cam sayılabilir. Belgelerdeki veriler, bu malzemelerin bazılarının o dönemde geçerli olan fiyatları hakkında da bilgi sunmaktadır.

Konya’da yıkılan ve yeniden yaptırılması düşünülen bir güherçile kârhânesinin 1661 tarihli keşif belgesinde; 4500 akçeye on beş oluk, 200 akçeye elli sandık, vakiyyesi 15 akçe olan kırk vakiyye zift, tanesi 20’şer akçe olan otuz adet külünk⁶⁸, tanesi sekiz akçeye gelen yirmi kürek kayıtlıdır⁶⁹.

Yine Konya’da 1714 yılına tarihlenen ve bir çeşme tamiri keşfini yansıtan belgede, diğer levazımat sayıldıktan sonra ve sair mühimmat ve urgan, keten, kendir, kürek, mutemet ücreti ve keşif için kitabet ücreti olarak toplam 18 kuruş bir sülüs değer biçilmiştir⁷⁰. Aynı yıl bir mescit tamiri için gereken malzeme arasında sayılan beş bin adet kiremit, yüz adet tahta ve otuz adet hatıl⁷¹ ve bir miktar çivinin toplam tutarı 40 kuruş olarak belirlenmiştir⁷². Aynı yıl, Şeyh Ahmed Efendi evkafının çeşitli binalarının tamirinde kullanılacak beş yüz elli tahtanın tanesinin bir para, yüz adet hatılın beherinin iki çeyrek, iki adet çarkûşe/dört köşe merteg’in tanesinin ikişer kuruş olduğu kaydedilmişti. Adı geçen evkaf binalarının tamirinde kamış da kullanılması düşünülmüş, arabası üç kuruştan olmak üzere on beş araba kamış gerekli görülmüştü⁷³.

Konya’da 1715 yılında Kürkçü Hamamı’nın su yollarının tamiri için keşif yapılmış, su yolları için en az iki bin iki yüz künkün gerekeceği tahmin edildikten sonra künklerin tane fiyatının altı para olduğu ve yekûnun ise 330 kuruş tutacağı zikredilmişti⁷⁴.

Konya’nın Meram mevkiinde Meram Camii, Hamamı ve dükkânları olarak bilinen yerlerin tamir keşfinde, dört araba kamış 12 kuruş olarak kaydedilmişti. Buna göre bir araba kamış yükün fiyatı üç kuruştur. Yine iki bin adet kerpiç iki

⁶⁸ Külünk veya külüng; taşları, kayaları parçalamakta kullanılan sivri kazma. <http://www.tdk.org.tr>, (erişim tarihi: 15.05.2011).

⁶⁹ 11 Numaralı Konya Şer’iye Sicili -1071-1072/1661-1662 Transkripsiyon Dizini-, (Haz. İzzet Sak), Konya 2007, s. 177-178.

⁷⁰ 45 Numaralı Konya Şer’iye Sicili, s. 43.

⁷¹ Hatıl; ağırlığı yatay olarak dağıtmak ve duvarların düşey doğrultudaki çatlamalarını önlemek için yatay olarak boydan boya yerleştirilen ahşap, tuğla veya beton bağlama ögesi. <http://www.tdk.org.tr>, (erişim tarihi: 15.05.2011).

⁷² 45 Numaralı Konya Şer’iye Sicili, s. 102.

⁷³ 45 Numaralı Konya Şer’iye Sicili, s. 154.

⁷⁴ 45 Numaralı Konya Şer’iye Sicili, s. 505.

kuruş, altmış adet ardıc beş kuruş, iki yüz seksen adet künk 46 kuruş, yüz yirmi adet şah künk 15 kuruş ve dört batman bezir yağı dört buçuk kuruş olmak üzere malzemeler, tutar yekûnleriyle yazılmıştı⁷⁵.

Şadi Bey Hamamı demekle bilinen çifte hamamın 1716 yılındaki keşif kaydında, su yollarının tamiri için fiyatlarıyla birlikte şu levazımat gerekli görülmüştü. Su yollarının yenilenmesi için beş bin künk gerekiyordu. Her künkün değeri ise dörder akçe idi. Toplamda künklerin maliyeti 166 kuruş bir zolota tutuyordu. Künklerin bağlanması ve tahkimi için iki bin yüz vakiyye bezir yağı gerekiyordu ki bu yağın birim fiyatı bir lipor idi. Toplam tutarı ise 350 kuruşu buluyordu. Yine künkleri sıkıştırmak için 50 vakiyye penbe/pamuk lazımdı. Pamuğun birim fiyatı ise bir sülüs olup toplam tutarı 16 kuruş bir zolota idi⁷⁶.

Bir minare tamiri için on beş bin adet kiremit keşif ve tahmin edilmiş, kiremitlerden her birinin iki akçe olduğu belgeye kaydedilmişti. Bunun yanında minare için kurulacak iskele tahtaları da 40 kuruş tutarındaydı⁷⁷.

Konya'da Karaman Beylerbeyleri ve mütesellimlerinin iskânına mahsus sarayın tamir keşfinde diğer malzemelerin yanında sarayın üst örtmesine üç dikme/direk gerektiğinden söz edilerek her bir direğin bir kuruş olduğu belirtilmişti⁷⁸.

Karamanoğlu İbrahim Bey vakfından olan Çifte Hamam'ın mahzeninin kemerine ve ocağına her biri birer akçe değerinde olan on bin adet tuğla, ayrıca bir vakiyyesi 40 akçe olan 350 vakiyye bezir yağı gerekiyordu⁷⁹.

Eskipazar Hamamı'nın tamirinde yardımcı malzeme olarak; fiyatı buçuk kuruş olan on adet öz ağacı, her bir araba yükü bir kuruş olan on araba kamış, birim fiyatı bir semen olan yirmi hatıl, ayrıca adedi bir semen kıymetinde olan on beş ardıc, değeri bir buçuk kuruş olan bir buçuk araba saman, tanesi iki kuruş olan sekiz adet kırış ağacı kullanılması uygun görülmüyordu⁸⁰.

Yavuz Sultan Selim Han'ın bina eylediği şadırvanın su yolları için gerekli görülen büyük künklerden her birinin fiyatı yedi akçe, küçük künklerin ise dört akçe idi. Su yolunun yenilenebilmesi için iki bin yedi yüz on üç büyük künk ve yedi yüz altmış beş küçük künk gideceği tahmin ediliyordu. Yüz seksen sekiz batman gereken bezir yağının beher batmanı ise 43 para idi. Sadece bezir yağı

⁷⁵ 45 Numaralı Konya Şer'iye Sicili, s. 549.

⁷⁶ 47 Numaralı Konya Şer'iye Sicili, s. 55.

⁷⁷ 47 Numaralı Konya Şer'iye Sicili, s. 269.

⁷⁸ KŞS: 36/242/3.

⁷⁹ KŞS: 35/50/1

⁸⁰ KŞS: 35/89/2.

toplamda 203 kuruş bir zolota tutuyordu. Gerekli elli üç vakiyye penbe (pamuk)'nin birim fiyatı da bir sülstü⁸¹.

Diğer bir belgede müteferrik inşaat malzemeleri arasında, elli vakiyye kil iki buçuk kuruş, yirmi sekiz vakiyye bezir yağı beş kuruş olarak kaydedilmişti⁸². Devamında olan keşif belgesinde ise vakiyyesi bir sümün olan yüz yetmiş vakiyye kaydan⁸³ söz ediliyordu⁸⁴.

Yavuz Sultan Selim Han evkafından imarethane ve han üzerinde keşif yapan heyet, binaların kubbelerine örtülmek üzere toplam 531 tabaka/plaka⁸⁵ kurşun gerektiğini belirtmiş, ayrıca her tabaka kurşunun yirmi dört vakiyye olduğunu dile getirdikten sonra toplam on iki bin yedi yüz kırk dört vakiyye kurşun lazım geldiğini bildirmiştir. Bu kurşunların bir vakiyyesinin üç cedid akçe olduğu da belgede kayıtlıdır⁸⁶.

Karaman Beylerbeylerinin sâkin oldukları sarayın tamirinde bir odanın pencereleri için on altı adet cama ihtiyaç duyulmuş ve bu camların tutarının iki kuruş olduğu kaydedilmiştir⁸⁷.

c. İnşaat Sektöründe Çalışanlar ve Ücretleri

İlgili dönemde, inşaat ve onarım faaliyetleri alanında “*üstad*” olarak bilinen ustalar, “*ırgad*” veya “*rençber*”⁸⁸ olarak tanınan ameleler/işçiler, “*ecirîn*” olarak kaydedilen ve ücretle çalışan gündelikçiler, su yolcuları görev yaparlardı. Belgelerde, inşa veya tamirat işine katılmış bu kişilerin ya gündelik olarak yevmiye hesabıyla ya da yapılacak işe göre toptan ücretlendirildikleri görülmektedir. Bu ücretler genellikle “*üstadiye*”, “*ırgadiye*”, “*rençberiyeye*”, adlarıyla belgelere kaydedilmişti. Çoğu zaman da bu ücretlere “*taamiye*” denilen yemek ücretleri dahil edilmişti. Belgelerdeki bu tür veriler, bize inşaat faaliyetlerinde çalışanlar ve ücretleri hakkında bilgiler sağladığı gibi iş ve işçi piyasası hakkında da genel fikirler sunmaya açıktır. Aşağıdaki örneklerde inşaat sektöründe çalışanlara ait ücretler gösterilmeye çalışılmıştır.

⁸¹ KŞS: 50/212/1.

⁸² KŞS: 50/120/1.

⁸³ Taş duvarı takviye etmek için her bir veya iki metrede çekilen tuğla veya kereste tabakasına kayl denirdi.

⁸⁴ KŞS: 50/120/2.

⁸⁵ Belgede şu kadar “*tahta kurşun*” veya şu kadar “*kurşun tahta*” ibareleri geçmektedir. Kayıttaki bu ibarelerin metnin tümü göz önüne alındığında “kurşun plaka” veya “kurşun tabaka” anlamında kullanılmış olabileceği düşünülmüştür.

⁸⁶ KŞS: 36/76/1.

⁸⁷ KŞS: 36/243/1.

⁸⁸ Rençber; tarla veya bahçede veyahut başka işlerde kazmak veya taş, toprak taşımak gibi işlerde çalıştırılan gündelikçi, amele anlamındadır.

Konya’da Hoca Fakih Çeşmesi tamir keşfinde, su yolu künklerinin döşenmesi işi için yemeği ve kahvesiyle birlikte otuz altı günlük ustalık ücreti, ayrıca doksan altı güne ulaşan gündelikçi çalışanların ücretleri toplamı 39 kuruş tutmuştu⁸⁹.

Bir keşif kaydına göre, yapılacak meremmet işi için on sekiz günlük⁹⁰ ustalık ücreti dokuz kuruş, elli günlük işçi ücreti de sekiz kuruş olarak belirlenmişti. Aynı belgede bir başka iş için otuz altı günlük ustalık ücreti tutarı 18 kuruş ve yüz altmış günlük tutan işçi parası da 25 kuruş olarak hesaplanmıştı⁹¹.

Keşif heyeti, Karamanoğlu İbrahim Bey Hamamı tamirinin tamamlanabilmesi için “*bin nefer üstâd*” ve “*bin nefer ırgad*” çalışmasını yani biner günlük usta ve işçi mesaisini gerekli görmüştür. Belgeye göre ustaların yevmiyesi 80 akçe, işçilerinki ise 40 akçedir. Ücretlerin hesaplanmasında her 240 akçenin bir esedî kuruşa denk düştüğü dikkate alınacaktır⁹².

Eskipazar Hamamı’nın keşif heyeti de belgede zikredilen çeşitli tamirat işlerini gerçekleştirmek için usta ve ırgatlardan söz etmiştir. Buna göre inşa alanında bir duvar bina etmek için 30 yevmiye ustalık, 150 günlük işçilik gerekmektedir. Ustaların yemek ücreti dahil yevmiyesi buçuk kuruştur. İşçilerin yevmiyesi de 40 akçedir⁹³.

Bir hamamın mahzen temizliğinde çalışacak seksen nefer rençber ücreti ve bunların yemek ücreti toplam 14 kuruştur⁹⁴.

Hatibzâde Mehmed Efendi’nin hamamı tamiri işinde, hamamın sıcak su mahzeninin çamurunu temizlemek için yetmiş yedi yevmiyelik mesai öngörülmüş, bu mesainin toplam ücreti 13 kuruş olarak tayin edilmiştir. Aynı hamamın değişik işlerini görmek üzere doksan günlük usta mesaisi ile iki yüz günlük işçi çalışması tahmin edilmiştir. Ustanın ücreti 41,5 kuruş, işçilerin ücreti de 33 kuruş 14 para tutmuştur. Ayrıca tüm bu çalışanlara 16 kuruş dokuz para taamiye ücreti ve ustalara da iki kuruş kahve bedeli ödeneceği belirtilmiştir⁹⁵.

⁸⁹ 45 Numaralı Konya Şer’iye Sicili, s. 43.

⁹⁰ Belgelerde ücretler “... *nefer üstâdiye*” veya “... *nefer rençberiyeye*” biçiminde yazılmıştır. Buradaki nefer sayısının gerçekte çalışan kişi sayısı değil çalışılan gün sayısını ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

⁹¹ 45 Numaralı Konya Şer’iye Sicili, s. 549.

⁹² KŞS: 35/50/1.

⁹³ KŞS: 35/89/2.

⁹⁴ KŞS: 50/120/1.

⁹⁵ KŞS: 50/120/2.

Yine bir belgeden, Sultan Selim Han'ın şadırvan meremmetinde çalışacak her bir işçiye yevmiye altışar para, çeşmeci ustalara ise toplam 55 kuruş ödeneceği öğrenilebilmektedir⁹⁶.

d.İnşaat Malzemesi Nakliye Bedelleri

Vakıf-kamu binaların onarım bedellerine değer biçilirken maliyet hesaplamalarına -eğer varsa- nakliye ücretleri de dahil edilmiştir. Böylece tamir için çıkacak maliyet bedeli, doğruya yakın bir surette belgelerin diliyle “*tahmîn-i sabîl*” ile tahmin edilmeye çalışılmıştır. İnşaat ve onarımlar sırasında kuşkusuz bazı taş, toprak, kum, künk vb. malzemenin inşa alanına taşınması zorunlu idi. Bu işi yapan arabacılara, nakliyecilere, yaptığı işe ve taşıdığı mesafeye göre belirlenen toptan bir ücret ödenmekteydi. İşte keşif belgelerinin bazılarında bu tür nakliye bedellerine ulaşmak mümkün olmuştur.

Belgeye göre hamam su yollarının tamiri için elli kuruşluk taş, künk, kireç ve kil taşıma ücreti 30 kuruş olarak belirlenmişti⁹⁷. Ancak malzemelerin nereden alınıp taşınacaklarına dair bir bilgi yoktur.

Meram'da, bir vakıf akarı olan Çanşığır Değirmeni'nin tamiri için gerekli olan iki adet değirmen taşını getirecek olan nakliyeciyeye 10 kuruş ödenmesi maliyet hesabına katılmıştır⁹⁸.

Yine Meram mevkiinde Hatibzâde Hamamı'nın tamiri için şehirden kereste getirecek nakliyeciyeye, yedi buçuk kuruş yedi para ödeneceği kayıtlıdır⁹⁹.

Sultan Selim Han şadırvanı tamirat keşfinde de onarım için gerekli olan kireç, lökün¹⁰⁰ ve taş çekmek için merkepçiye 16 kuruş takdir edilmiştir¹⁰¹.

Sonuç

Keşif ve tamir belgeleri, vakıf ve kamu yapılarının onarım öncesi veya sonrasında kayda geçirilen tahmini maliyet/harcama kalemlerini ve giderlerini gösteren, bunlar hakkında ayrıntılı dökümler veren vesikalardır. Her keşif ve tamir belgesinin yukarıdaki bölümlerde anlatıldığı üzere başlarında genellikle mimarbaşının bulunduğu bir bilirkişi heyetinin hazırladığı ve belgenin mahkemede kadı huzurunda kaydedilerek resmileştiği düşünülürse bu belgeler, güvenilir kaynaklar olarak zikredilebilir. Gerçekte belgelerin içeriği, yukarıda

⁹⁶ KŞS: 50/212/1.

⁹⁷ 47 Numaralı Konya Şer'îye Sicili, s. 55.

⁹⁸ 47 Numaralı Konya Şer'îye Sicili, s. 395.

⁹⁹ KŞS: 50/120/2.

¹⁰⁰ Lökün, kireç ve zeytinyağıyla dökülerek yapılan çeşme ve sokaklarda su borularının deliklerini tıkamada kullanılan bir tür macundur. Bk. İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 977.

¹⁰¹ KŞS: 50/212/1.

verilebilen örneklerden çok daha çeşitlidir. Şer'îye sicillerinde hemen her tür yapının tamir kaydı ile bu onarımlarda gerekebilecek malzeme ve fiyat listeleri ile karşılaşılabılır.

Bu makalede adı geçen belgelerin, Osmanlı iktisat tarihçiliğinde kullanılabilecek iktisadi verileri içerdiği ön planda tutulmuş ve bununla ilgili örnekler verilmiştir. Her şeyden önce, bu belgelerde vakıf veya kamu bir yapının onarım maliyetlerinin nasıl hesaplandığı görülebilmektedir. İktisadi açıdan maliyetlere nelerin dahil edildiği, nelerin dikkate alınmadığı belgelere yansımaktadır. Buna göre ilgili dönemin keşif-maliyet hesaplamaları ile günümüzün terimiyle “*keşif bedeli*” hesaplamaları arasında bir karşılaştırma ve kıyaslama yapılabilir.

Gerçekte Osmanlı dönemi inşaat sektörüyle ilgili zengin veriler içeren çok az belge çeşidi vardır. Söz konusu belgelerde her türlü inşaat araç-gereci ile malzemesinin adları ve bunların güncel fiyatları bulunabilmektedir. Bu tür verilerin Osmanlı iktisat tarihçileri tarafından yeterince kullanılıp değerlendirilmedikleri aşîkârdır. Şunu söylemek gerekir ki belgelerden yola çıkarak inşaat sektörüne ait gerek kısa, gerek uzun dönemli, şehirler, bölgeler veya dönemler arası iktisadi karşılaştırmalar yapılabilir. Zira, keşif ve tamir vesikaları, 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar bulunabilir, bu sayede yıllara, on yıllara veya yüz yıllara ait belge serileri oluşturulabilir ve buradan hareketle malzeme fiyatları, sektörde çalışanların ücretleri veya nakliye masraflarına ilişkin veri dizinleri meydana getirilebilir. Kısacası belgeler, iktisadi tarih açısından istatistiksel ve nicel araştırma yapmaya uygun veriler içermektedirler. Osmanlı iktisat tarihi araştırmacıları, belgelere yansıyan fiyat, ücret ve masraflardan, sektördeki fiyat artış ve dalgalanmaları hakkında incelemeler yapabilirler.

Belirli bir şehrin veya bölgenin sosyo-iktisadi yapısını inceleyen araştırmacılar için burada tanıtılan belge ve bilgiler, önemli bir kaynak mahiyetindedir. Çünkü iş imkânı, malzeme fiyatları, çalışanların ücretleri ve nakliye bedelleriyle inşaat sektörü, şehir ekonomisinin bir ayağını oluşturmaktadır. Buna göre belgeler üzerinden yürütülecek çalışmalar, bir şehirde tamir ve inşaat faaliyetlerinin yoğunluğunu, onarım sırasında maliyetlerin ne kadarının, yüzde kaçının malzemeye, çalışanların maaşlarına veya nakliye ücretlerine gittiğini ortaya çıkarmaya yardımcı olabilir.

Belgelerden anlaşıldığına göre vakıf veya kamu binaların onarımı işi aynı zamanda şehir halkı için bir istihdam alanıdır. Buralarda bina ustaları, çeşme ve su yolu ustaları, rençber veya ırgat denilen inşaat işçileri ile ecîrîn denilen gündelikçiler çalışmaktadır. Her bir grubun yaptığı işe göre aldıkları ücretler, yevmiyeler, belgelerde kayıtlıdır. Vesikalarda geçen ücretler, şehirlerdeki diğer kamu görevlileri veya sivil çalışanların ücret ve maaşları ile mukayese edilebilir. Bir şehirde veya bölgede inşaat sektöründe çalışanların ücret veya maaşları diğer

şehir veya bölgelerle karşılaştırma yapılabilir. Bu sayede aynı dönemleri veya farklı dönemleri kapsayan ücret/maaş analizleri gerçekleştirilebilir.

İnşaat malzemesi alımlarında veya tamirat işinde çalışanların ücretlerinin ödenmesinde, devrin şartlarına göre geçerli olan farklı para birimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Buna göre bir dönemde, bir belde kullanılan paralar, bunların yaygınlığı, alım gücü, paranın değerindeki artış veya azalmalar vb. konular, iktisat tarihinin ve tarihçilerinin araştırma sahasına girmektedir. Belgelerde, bu araştırmacıların kullanabilecekleri, akçe, kuruş, para, zolota, lipor gibi para isimlerinin yanında bunların miktarlarını bildiren, semen, sülüs, buçuk, çeyrek, rub‘ ve benzeri ifadeler yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında keşif ve tamir belgeleri, parayla ilgili araştırmalarda da kullanılabilecek veriler barındırmaktadır.

Ayrıca belgelerde, inşaat malzemelerinin miktarını belirten batman, keyl, vakiyye gibi ağırlık ölçüleri ile tamir keşfi yapılan mekânın boyutunu bildiren arşın, arz, kadd, kadem, zirâ’ gibi uzunluk ölçüleri de göze çarpmaktadır. Bu ölçüler, gerek malzemelerin birim fiyatlarının hesaplanmasında, gerek bir yapının birim maliyetinin bulunmasında önem kazanmaktadırlar.

Son söz olarak keşif ve tamir belgeleri, mimarlık ve sanat tarihi araştırmalarının yanında zengin ve çeşitli iktisadi veriler içermesi dolayısıyla Osmanlı ekonomi tarihçiliğinde de kullanılabilecek vesikalar arasındadır.

Kaynakça

a-Arşiv Belgeleri

Konya Şer'iye Sicilleri Defter Nu.: 20, 35, 36, 45, 50.

b-Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

47 Numaralı *Konya Şer'iye Sicili (1128-1129/1716-1717) Transkripsiyon ve Dizin*, (Haz. İzzet Sak), Konya 2006.

11 Numaralı *Konya Şer'iye Sicili -1071-1072/1661-1662 Transkripsiyon Dizin*, (Haz. İzzet Sak), Konya 2007.

45 Numaralı *Konya Şer'iye Sicili (1126-1127/1714-1715)*, (*Transkripsiyon ve Dizin*), (Haz. İzzet Sak, Cemal Çetin), Konya 2008.

c-Diğer Yayınlar

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Şer'iye Sicilleri*, c. I-II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988-1989.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, "Eski Hukukumuzda Vakıf Malların Tamiri ve Muhafazası", *Vakıf Haftası [11.: 1993: Ankara]*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1994, s. 115-122.

ATÇEKEN, Zeki, "Konya Şer'iye Sicil Kayıtlarına Göre "Sahib-Ata Külliyesi"nin Osmanlılar Zamanında Tamirleri ve Caminin Bazı Bilinmeyen Yönleri", *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (6), Konya 1992, s. 101-109.

BAKIRER, Ömür, "Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı ile İlgili Şartlar ve Bunların Uygulanması", *VD*, Sayı 10, Ankara 1973, s. 113-126.

BARKAN, Ömer Lütfi, "XVI-XVIII. Asırlarda İnşaat İşlerinin Hukuki Durumu". *İktisat ve İktimaiyat Enstitüsü Sosyal Siyaset Konferansları*, 14. Kitaptan ayrışım. İstanbul 1963.

BİLGİN, Arif, *İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 142 No'lu Feramin ve Hüccet Defterine Göre (1622-1623) Osmanlı Ekonomisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

BİZBİRLİK, Alpay, Zafer Atar, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuat Defterlerinin Yeri: Saruhan Sancağı Mütevellî Çiftliği Temettuat Defteri Örneği", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Sayı 1, Sakarya Üniversitesi Basımevi, 2009, s. 37-57.

ÇAYCI, Ahmet, "Arşiv Kayıtlarına Göre Konya Mahkeme Hamamı (Hamam-ı Cedîd, Yeni Hamam)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, Konya 2004, s. 153-177.

ÇETİN, Atilla, "Fetva ile Tamir", *Tarih ve Düşünce*, (6), Nisan 2000, s. 62-63.

- DURUKAN, Hasan, *İktisat Tarihi Bakımından Malatya'ya Ait 1068/1658 ve 1130/1717 Tarihli Şer'îye Sicilleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.
- DÜNDAR, Abdülkadir, "Osmanlılarda Tamir Süreci, Çeşitleri ve Bazı Selçuklu Yapılarındaki Uygulamalar", *Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi [1.: 2000: Konya]*, I. Cilt, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya 2001, s. 269-280.
- EKEN, Galip, "Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihinin Kaynaklarından Vakıf Muhasebe Defterleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı 4, İzmir 2000, s. 75-82.
- ERDOĞAN, Muzaffer, "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri", *VD*, S. 7, İstanbul 1968, s. 149-205.
- GABRİEL, Albert, *"Tarihi Türk Abidelerinin Tamiri ve İhyası"*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1938.
- GÜRAN, Tevfik, "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Derleyenler: Halil İncalcık, Şevket Pamuk), Ankara 2000, s. 61-73.
- HIZLI, Mefail, "Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (5), 1993, s. 219-232.
<http://www.tdk.org.tr>, (erişim tarihi: 15.05.2011).
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", *AÜDTCF. Dergisi*, I/2, Ankara 1942, s. 89-96;
- İNALCIK, Halil, "Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, XXIV/93, Ankara 1960, s. 45-66.
- KELEŞ, Hamza, "Vakfiyelerin Tarih Araştırmaları Açısından Değeri", *G.Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi*, IX, 2001/2, s. 501-514.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", *VD*, Sayı 1, İstanbul 1938, s. 1-6.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarih Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi (Muğla Örneğinde)", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XXIX/5, Ankara 2009, s. 872-889.
- KUNTER, Halim Baki, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *VD*, S. 1, İstanbul 1938, s. 103-129.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, "1251 H/1835 M. Tarihli Mevlana Türbesi ve Çelebi Efendi Konağı Tamir ve İnşası Defteri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), Mayıs 1996, s. 181-206.
- KÜTÜKOĞLU, Mübühat, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarih Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, LIX/225, Ankara 1995, s. 395-412.

- MADEN, Fahri, “XIX. Yüzyılda Hacı Bektaş Veli Tekkesi’nde Yapılan Tamirlerle İlgili Arşiv Belgeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 17 (55), Yaz 2010, s. 311-324.
- MUŞMAL, Hüseyin, Mustafa Çetinaslan, “Bir Keşif Defteri Işığında Konya Kapı Camii’nin İnşa Süreci ve Mimari Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, II/6, Kış 2009, s. 446-480.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, “Bursa Çarşısı’ndaki Restorasyon Çalışmalarına Arşiv Belgelerinin Katkısı”, *Çarşının Öyküsü Bursa*, Büyükşehir Belediyesi Bursa Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2010, s. 313-319.
- , Z. Kenan Bilici, A. Osman Uysal, “Bazı Belgelere Göre 17. Yüzyılda Konya Alaeddin Camii’nde Yapılan Onarımlar”, *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, (5-10 Nisan), Ankara 1987, s. 77-126.
- ORBAY, Kayhan, “Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (Vakfiyeler, Şer’iye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrir Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri)” *Vakıflar Dergisi*, Sayı 29, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2007, s. 27-41.
- , “Yerel İktisadi ve Sosyal Tarih ve Kurumsal Tarih Kaynakları Olarak Vakıf Muhasebe Defterleri ve Müfredat Defterleri”, *XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006)*, Ankara, (Kongrede sunulan sözlü bildiri), (Kongreye sunulan tebliğler basım aşamasındadır.).
- ÖZGER, Betül, *74/F4 Numaralı Konya Şer’iye Siciline Göre Sosyal, İdari, Dini, Hukuki ve Kültürel Açılardan Konya*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- ÖZTÜRK, Said, “Temettuat Tahrirleri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi Osmanlı Özel Sayısı*, Yıl: 2, Sayı 4-5, İstanbul 2000, s. 537-591.
- , “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk İktisat Tarihi*, I/1, 2003, s. 287-304.
- PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara 2006.
- ŞEKER, Mehmet, “Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, VIII, İzmir 1993, s. 1-18.
- UGUR, Yunus, “Mahkeme Kayıtları (Şer’iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1, 2003, s. 305-344.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, “Şer’i Mahkeme Sicilleri”, *Ülkü Halkı Mevzuatı*, V/29, Ankara 1935, s. 365-369.
- ÜREKLİ, Bayram, “Mevlana Türbesi ve Çelebi Efendi Konağı’na Dair Bir Tamir Kaydı”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, (7-8), Konya 1992-1993, s. 187-196.

- ÜSTÜN, Ayşe, “Osmanlı Arşivi'ndeki Cami ve Türbe Tamirâtı ile İlgili Birkaç Belge”, - *Ulusal Taşınabilir Kültür Varlıkları Konservasyonu ve Restorasyonu Kolokiyumu [1.: 1999: Ankara]*-, Ankara Üniversitesi Başkent Meslek Yüksek Okulu, Ankara 2000, s. 161-169.
- YAVAŞ, Doğan, “Aksaray Valide Külliyesi İnşaat Defterleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 8, Sayı 13, 2007/2, s. 437-448.
- , “Bursa Ulucamii'nin Geçirdiği Tamirler”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (17), 2009, s. 217-236.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Vakıf”, *İA*, XIII, MEB. Yayınları, İstanbul 1982, s. 153-172.